

УЯВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ ПРО СУРЖИК НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Бойко Марія Іванівна

аспірантка кафедри української мови

Київського університету імені Бориса Грінченка

вул. Маршала Тимошенка, 13-Б, Київ, Україна

Активне вивчення суржиків в Україні повноцінно розпочалося після здобуття державної незалежності й на сьогодні дослідження українсько-російської мовної взаємодії вже має ґрунтовну теоретичну основу. Статтю присвячено вивченню мовної ситуації в закладах вищої освіти Східної України. У розвідці висвітлено напрямки концептуалізації терміна «суржик» у мовній свідомості сучасних українських студентів, які демонструють негативне ставлення до мішаних форм усного українсько-російського мовлення. Об'єктом дослідження є функціонування суржиків в галузі освіти. Предмет дослідження – тенденції розвитку суржиків в закладах вищої освіти Східної України на початку ХХІ століття. Матеріалом для дослідження є результати проведеного нами анкетування.

Респондентами стали студенти I-IV курсів, викладачі Донбаського державного педагогічного університету – 116 осіб, Маріупольського державного університету – 155 осіб, Горлівського інституту іноземних мов – 178 осіб та Донецького національного технічного університету – 127 осіб. Загальна кількість анкет – 576. Для досягнення поставленої мети було використано такі методи: методи статистичного оброблення – для опрацювання отриманих даних і встановлення статистичної значущості результатів дослідження та якісно-кількісної їх інтерпретації; емпіричні – спостереження за мовною ситуацією для збору первинної інформації щодо досліджуваної проблеми шляхом анкетування; дискурс-аналіз – для інтерпретації розгорнутих відповідей респондентів і встановлення кореляції між ними й позамовними чинниками: суспільною ситуацією, віком, статтю, місцем проживання респондентів.

Зроблено висновок, що бачення студентів про суржик як про суміш української і російської мов, засмічену, нечисту мову чи як про окрему, іншу, мову, що з'являється через злиття двох мов в нову або через «розмивання» меж між мовами, або й узагалі як про «не-мову» відображають руйнівний характер взаємодії російської та української мов, характерний для мовної ситуації в Україні радянської та пострадянської доби, наслідком чого стала гібридизація усного мовлення значної кількості українців. Аналіз анкет дає підстави для висновку, що на переконання студентів, суржик виникає або через те, що людина не дотримується норм сучасної української літературної мови, через погану освіту, не може вирішити для себе якою мовою їй краще спілкуватися. Водночас, деякі коментарі підтверджують, що молоді не розуміє причини зв'язки між соціально-політичними явищами, які впливають на функціонування мов в Україні.

***Ключові слова:** суржик, мовна свідомість, мовна ситуація, мовна політика, мовне законодавство, соціолінгвістика.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та обґрунтування її актуальності.

Сучасна і вітчизняна лінгвістика активно досліджує сутність та специфіку функціонування ідіомів, утворених у результаті змішування двох і більше мов. Проблемі міксації мов у соціолінгвістиці присвячено чимало наукових праць, а саме: Spanglish – іспансько-англійське змішування у США, Тех-Мех – змішування іспанської та англійської у Техасі, Českoslovenčina (Czechoslovak) – змішування чеської і словацької на території колишньої Чехословаччини, трасянка – білоруської та російської у Білорусі та інші [7].

В українському соціолінгвальному просторі також спостерігається подібний феномен – змішування української та російської мов, що отримало назву суржик.

Аналіз досліджень і публікацій. Явище суржиків увійшло в коло зацікавлень лінгвістів з 20-х-30-х рр. ХХ століття (М. Гладкий, О. Горбач, О. Курило, Б. Ларін, І. Огієнко, О. Синявський, Р. Смаль-Стоцький, М. Сулима, В. Чапленко та інші). Зокрема, у цих розвідках науковці звертали увагу на проблему культури мовлення, а сам суржик не був об'єктом спеціального дослідження, бо в радянські часи існувала заборона (гласна чи негласна) на вивчення тих мовних фактів, які могли б суперечити впровадженій у той час мовній політиці держави.

Активне вивчення суржиків в Україні повноцінно розпочалося після здобуття державної незалежності й на сьогодні дослідження українсько-російської мовної взаємодії вже має ґрунтовну теоретичну основу. Водночас під

час вивчення суржиків дослідники стикаються з певними труднощами. По-перше, потрібно розмежовувати лінгвістичне і соціально-політичне наповнення цього терміна. По-друге, упереджене ставлення дослідників до суржиків, відсутність практичної складової розробок і зайва емоційність щодо винятково лінгвістичного питання не допомагає об'єктивному опису явища змішування споріднених мов, що побутує на території України.

Постановка завдань. Об'єктом дослідження є функціонування суржиків в галузі освіти. Предмет дослідження – тенденції розвитку суржиків в закладах вищої освіти Східної України на початку XXI століття. Мета розвідки – дослідити і проаналізувати використання суржиків сучасними студентами.

Для досягнення поставленої мети було використано такі методи: методи статистичного оброблення – для опрацювання отриманих даних і встановлення статистичної значущості результатів дослідження та якісно-кількісної їх інтерпретації; емпіричні – спостереження за мовною ситуацією для збору первинної інформації щодо досліджуваної проблеми шляхом анкетування; дискурс-аналіз – для інтерпретації розгорнутих відповідей респондентів і встановлення кореляції між ними й позамовними чинниками: суспільною ситуацією, віком, статтю, місцем проживання респондентів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчаючи історію виникнення й функціонування суржиків як явища на теренах України доцільно виокремлювати декілька періодів, а саме: перший період (від кінця XVIII століття до 30-х рр. XX століття) – період появи негативних проявів українсько-російського мовного контактування; другий період (30-80-ті рр. XX століття) проходив під знаком цілковитої заборони на дослідження мішаного українсько-російського мовлення, що фактом свого існування демонструє помилковість твердження радянської влади щодо неконфліктності міжмовних взаємин в СРСР, та третій період (від 90-х рр. XX століття і до сьогодні), який став коренем різноаспектного дослідження й наукового аналізу суржикового мовлення.

Протягом останніх десятиліть спостерігається прагнення мовознавців якомога точніше визначити суржик. Зазначимо, що вже сам термін є відображенням національної і соціальної природи, оскільки його було запозичено з сільськогосподарської лексики.

Досліджуючи походження і поширення терміна, Л. Масенко зауважує, що поняття, яким окреслено це лінгвістичне явище поєднує у сво-

єму значенні два елементи – змішування двох різних субстанцій і пониження якості утвореного внаслідок змішування продукту.

На думку І. Браги, статус суржиків досі залишається остаточно не визначеним, про що свідчать різні підходи мовознавців до трактування явища – від змішаного субкоду чи піджини до соціолекту. Звернемо увагу на визначення терміна діалектологом П. Гриценком, який відносить до суржиків не лише змішування української мови з російською, а й поєднання в усномовному спілкуванні української мови з елементами польської, румунської, словацької й угорської мов (йдеться, очевидно, про говірки мовного порубіжжя).

Грунтовною є наукова розвідка О. Тараненко «Українсько-російський суржик: статус, тенденції, оцінки, прогнози», у якій автор глибоко аналізує питання мовного статусу українсько-російського суржиків з позиції протилежних підходів його трактування:

1) у межах власне української мови:

а) явище тільки рівня мовлення (значна кількість ідіолектів у мовленні певних верств населення країни),

б) явище мовного рівня (відповідний соціолект української мови, змішане периферійне відгалуження на зразок говірок перехідного типу),

в) явище як мовлення (сукупність ідіолектів), так і мови (один із соціолектів);

2) за межами власне української мови:

а) проміжне явище між українською і російською мовами (сукупність ідіолектів або ідіом),

б) окрема (не українська і не російська) мова [5].

Т. Кузнецова наголошує, що суржик є одним із різновидів українського мовлення, своєрідним субкодом, що містить у собі різномірні елементи: мовні одиниці літературної (розмовно-побутової) української мови, окремі фрагменти розмовно-побутової лексики російської мови, позалітературні інтерферентні явища різних типів, а також українські діалектизми.

Таким чином, суржик визначається мовознавцями як форма (компонент) українського просторіччя в ситуації диглосної двомовності (О. Тараненко, В. Труб), некодифікована просторозмовна мова (Л. Ставицька), ідіолект / соціолект (О. Тараненко), сума ідіолектів (А. Брацкі, Н. Мечковська), субкод (Т. Кузнецова, Л. Масенко), змішана мова, змішана субмова (Л. Масенко, О. Селіванова), форма фіксації мов (О. Селіванова), немотивоване перемикування кодів (Є. Головка), український піджин (Н. Дзюбишина-Мельник, О. Чередниченко),

напівмовність (Б. Ажнюк, О. Руда, Б. Тарасенко), недопереклад (В. Радчук) тощо.

Сучасним мовознавцям необхідно переосмислювати і доповнювати вже існуючі дефініції, щоб пристосувати їх до сучасних реалій української мовної дійсності. До того ж варто використовувати термін українсько-російське мовне змішування, оскільки у ньому майже відсутнє емоційне забарвлення [4].

Отже, при дефініції поняття суржик в українській терміносистемі, необхідно враховувати чималу кількість вже наявних розробок, що містять найрізноманітніші погляди на це специфічне мовне явище. Зваживши на весь попередній досвід, ми вважаємо, що суржик – це наслідок взаємодії мов, що полягає у деформуванні української мовної системи на декількох структурних рівнях одночасно і призводить до появи гібридних форм українсько-російського мовлення. Розгляд українсько-російської мовної мішанини як, насамперед, мовознавчої проблеми та уникання негативних психологічних оцінок носіїв відповідної категорії мовлення уможливить об'єктивну характеристику зразків суржикового мовлення.

Головною передумовою появи мішаної форми двомовності, а, відповідно, і зразків суржикового мовлення у білінгвів, є комунікативні умови, в яких формується мовленнєвий акт, оскільки суттєвим є тиск на мовця обставин, що змушують його перебувати у стані контролю мовної поведінки. Показник контрольованості / неконтрольованості білінгвом свого мовлення може розглядатися як основний при характеристиці усного мовлення і для певної частини білінгвів він є визначальним, бо коли мовець контролює себе, докладаючи певних зусиль, цілеспрямовано відмежує норми однієї мови від іншої, – то в цьому разі в нас більше шансів мати справу з помилками інтерференційного характеру [8].

При неконтрольованості мовлення, коли білінгви не відчувають напруги постійного розрізнення мовних кодів, на нашу думку, й відбувається витворення мішаних форм українсько-російського мовлення. Варто також зазначити, що інколи контрольованість або неконтрольованість респондентами свого мовлення вже не має значення, оскільки вони просто не відчувають різниці між українським і російським мовними кодами, сприймаючи їх як єдине джерело мовних засобів [2].

Результати дослідження. Респондентами стали студенти I-IV курсів, викладачі Донбаського державного педагогічного університету – 116 осіб, Маріупольського державного

університету – 155 осіб, Горлівського інституту іноземних мов – 178 осіб та Донецького національного технічного університету – 127 осіб. Загальна кількість анкет – 576. У статті проаналізовано попередні результати дослідження.

Наше дослідження доводить, що здебільшого з негативною конотацією вживають слово «суржик» і студенти. Підтвердженням тези є результати анкетування. Щодо означеної проблеми молодь зазначає: «Так званий суржик є негативним явищем», «На моє переконання, мова має бути чистою, без помилок», «Лякає і дратує “мікс” української і російської мов», «Я вважаю, що людина має слідувати за своїм мовленням, уникати змішування мов», «Мені не подобається, коли людина розмовляє суржиком», «Мені гидко чути спотворену українську мову», «Мова тільки тоді гарна, коли чиста». Однак деякі студенти вважають, що змішування мов не впливає на процес комунікації («Мені байдуже», «Зараз майже всі розмовляють суржиком», «Мої друзі і батьки постійно змішують українську і російську мови», «Не має різниці, якою мовою спілкується людина», «Усі освіченими не будуть», «Кожен говорить як хоче». Цікаво, що деякі студенти Донбаського державного педагогічного університету та Маріупольського державного університету прагнуть позбутися суржиків: «Я б хотіла розмовляти чистою українською мовою, але поки не виходить», «Я псую враження про себе, коли роблю багато помилок у мовленні», «На заняттях намагаюся розмовляти українською без помилок, але не завжди вдається».

Також ми запропонували респондентам визначити основні причини використання суржиків в усному мовленні. Майже всі студенти стверджують, що недостатній рівень володіння українською мовою є ключовим чинником, що спонукає використовувати суржик під час спілкування («Більшість пише і розмовляє неграмотно, бо не знає правил», «Для того щоб звучала чиста українська мова, її спочатку треба вивчити», «Усі вважають, що знають дві мови, але насправді не знають жодної»). Водночас у більшості анкет наявна думка про те, що вплив російської мови, її активне вживання спонукає людину розмовляти суржиком («Я вважаю, що у нас майже повністю русифікована вимова», «Російською я спілкуюся у вільний від навчання час, тому, розмовляючи українською, досить часто послуговуюсь російськими словами, бо не можу швидко пригадати відповідник»).

Знаходимо тезу і про вплив оточення на формування мовної особистості. Студенти запевняють, що зараз багато хто говорить і

пише суржиком («Рідко знайдеш дійсно грамотну людину в наш час», «Мої батьки і друзі розмовляють суржиком», «Щодо мене, то я намагаюся підлаштуватися до мовлення своїх однолітків. Вкраплення русизмів – ознака нашого часу»).

Огляд сприйняття терміну «суржик» у мовній свідомості студентів доводить, що у більшості випадків вони виявляють негативне ставлення до будь-яких форм мішаного українсько-російського мовлення. Незважаючи на те, що молодь чітко розуміє причини появи суржику, в усному мовленні все одно присутня велика кількість помилок. Зауважимо, що нині спостерігається позитивна динаміка, оскільки більшість респондентів має на меті вдосконалити свої знання з української мови, відмовитись від змішування української та російської мов.

Цільове анкетування свідчить, що здебільшого молоде покоління вживають слово «суржик» з негативною конотацією. Концептуалізація поняття «суржик» у мовній свідомості сучасних школярів і студентів відбувається за кількома семантичними напрямками, а саме:

- 1) суржик – суміш української і російської мов;
- 2) суржик – засмічена, нечиста мова;
- 3) суржик – окрема, інша мова, що виникає через злиття двох мов в нову або через «розмивання» меж між мовами;
- 4) суржик – не-мова.

Аналіз анкет дає підстави для висновку, що студенти сприймають суржик як суміш української і російської мов, що виникає або через те, що людина не дотримується норм сучасної української літературної мови, через погану освіту, не може вирішити для себе якою мовою їй краще спілкуватися. Водночас, деякі коментарі підтверджують, що молодь не розуміє причини зв'язки між соціально-політичними явищами, які впливають на функціонування мов в Україні.

Функціонування суржику як українсько-російського мовного гібриду, що постав внаслідок асиміляційних процесів витіснення української мови російською, в майбутньому не має перспектив. Варто зазначити, що висновки про негативний вплив мовного змішування, унаслідок якого виникає суржик, було зроблено у ХХ столітті. Політизація мовного питання в Україні, сильні позиції проросійських сил, які перебуваючи у владі, цілеспрямовано підтримували курс на подальше утримування України в геополітичному полі Росії, призвели до розповсюдження думок про будь-яке ненормативне (знижене, діалектне) українське мовлення як

про суржик, що мало на меті закріпити в суспільстві комплекс меншовартості.

Заснування Української держави і надання українській мові статусу державної кардинально змінило той характер українсько-російських мовних відносин, що став поштовхом для виникнення мішаних форм мовлення. Російська мова після розпаду СРСР втратила свою інтеграційну функцію створення «нової історичної спільноти – радянського народу» і набула на території України де-факто статусу мови національної меншини. Натомість до української перейшло її законне право виконувати державотворчу роль головного засобу консолідації населення в межах своєї держави.

Подібну думку висловив у підсумковій частині своєї праці про суржик польський славіст А. Брацкі. З поширенням і вдосконаленням усної форми української літературної мови, зазначає дослідник, суржик стане непотрібним. Парадоксально, продовжує А. Брацкі, але саме такий шлях мовного розвитку може створити умови для паритетного співіснування української та російської мов в Україні – української як загальнонародної, домінуючої і базової та російської як найлегшої для опанування сусідньої мови, знання якої сприятиме міжнаціональним контактам [1].

Висновки й перспективи подальших досліджень. Процес поширення українсько-російського мовного гібриду, або напівмовності, а відповідно, і напівкультурності, що формує індивідів з послабленою або роздвоєною етнічною свідомістю, може зупинити лише україномовна освіта, яка має поєднуватись із насиченням засобів масової інформації, передусім телебачення, українською літературною мовою. З боку осіб, які є гарантами впровадження державної мови – учителів, держслужбовців, журналістів, дотримання її норм має бути обов'язковою вимогою. Від якості їхнього мовлення значною мірою залежить престиж української мови і культури.

Важливим для звуження ареалів мішаного мовлення є також рівень викладання української мови та літератури. З досвіду інших країн відомо, що «там, де школа виявляє спроможність служити передавачем сильної і яскравої літературної традиції, там молодому поколінню з успіхом прищеплюється пильність до інтерференції».

Не менше значення для оздоровлення мовно-культурної ситуації має політика сприяння розвитку й популяризації української культури – елітарної, народної та масової, орієнтованої на різні смаки й рівень сприйняття, а також демон-

страція зарубіжної кіно-, теле- й відеопродукції в якісних українських перекладах, що стимулюватиме поширення міських різновидів повсякденного мовлення.

Соціолінгвістичні дослідження засвідчують, що в ситуаціях конкуренції двох мов на терито-

рії однієї держави перемогу здобуває та мова, яка має більшу комунікативну потужність. Домінування російської мови в урбаністичних середовищах України легко здолати шляхом насичення медійного простору українською мовою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брацкі А. Сучасна мовна політика: польський досвід у слов'янському вимірі. *Київські полоністичні студії*. 2013. Т. 22. С. 436–439.
2. Гриценко, П. Проблема критеріїв оцінки мовної ситуації в Україні в останні десятиліття XX століття. *Język ukraiński: współczesność – historia / Red. F. Czyżewski, P. Hrycenko*. 2003. С. 15–23.
3. Данилевська О. Українська мова в українській школі на початку XXI століття: соціолінгвістичні нариси. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2019. 364 с.
4. Масенко, Л. Т. Суржик: між мовою і язиком. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 232 с.
5. Тараненко О. Мовна ситуація та мовна політика в сучасній Україні (на загальнослов'янському тлі). *Мовознавство*. 2003. № 2–3. С. 30–55.
6. Lambert W.E. *Language, psychology, and culture*. Palo Alto, CA, US: Stanford U. Press, 1972.
7. Language policies and early bilingual education in Sweden. Centre for Research on Bilingualism, Department of Swedish Language and Multilingualism. URL: <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:726839/FULLTEXT01.pdf>
8. Lincoln P.C. Dual-lingualism: Passive bilingualism in action. *Te Reo*, 1979. P. 22, 65–72.

REFERENCES

1. Bratski A. (2013) Suchasna movna polityka: polskyi dosvid u slov'ianskomu vymiri. *Kyivski polonistychni studii*. T. 22. S. 436–439 [in Ukrainian]
2. Hrytsenko, P. (2003) Problema kryteriiv otsinky movnoi sytuatsii v Ukraini v ostanni desiatylittia XXI stolittia. *Język ukraiński: współczesność – historia / Red. F. Czyżewski, P. Hrycenko*. S. 15–23 [in Ukrainian]
3. Danylevska O. (2019) Ukrainska mova v ukrainskii shkoli na pochatku XXI stolittia: sotsiolingvistychni narysy. Kyiv: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademii». 364 s. [in Ukrainian]
4. Masenko, L. T. (2011) Surzhyk: mizh movoiu i yazykom. Kyiv: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademii». 232 s. [in Ukrainian]
5. Taranenko O. (2003) Movna sytuatsiia ta movna polityka v suchasni Ukraini (na zahalnoslovianskomu tli). *Movoznavstvo*. № 2–3. S. 30–55. [in Ukrainian]
6. Lambert W.E. (1972) *Language, psychology, and culture*. Palo Alto, CA, US: Stanford U. Press. [in English]
7. Language policies and early bilingual education in Sweden. Centre for Research on Bilingualism, Department of Swedish Language and Multilingualism. URL: <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:726839/FULLTEXT01.pdf> [in English]
8. Lincoln P.C. (1979) Dual-lingualism: Passive bilingualism in action. *Te Reo*. P. 22, 65–72. [in English]

STUDENTS PERCEPTION OF THE SUZHUK AT THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY

Boiko Marija Ivanivna

Postgraduate Student at the Department of Ukrainian Language

Borys Grinchenko Kyiv University

Marshala Tymoshenko Street, 13-B, Kyiv, Ukraine

The article is devoted to the analysis of the results of sociolinguistic survey of students of state institutions of higher education of Eastern Ukraine. The article focuses on the problem of Ukrainian-Russian oral speech forms mixing, known as Surzhyk in Ukraine. Material for research are results of the questionnaire conducted by us. Methods: the respondents of the research were I-IVth year university students, Donbass State Pedagogical University lecturers – 166 respondents, Mariupol State University – 155 respondents, Horlivka institution of Foreign languages – 178 people and Donetsk National Technical University – 127 respondents. The total number of questionnaires is 576. Statistical treatment, empirical analyses and debates have been used to achieve the goal. The research is based on the analysis of adolescents' comments to the open questions of the sociolinguistic questionnaire, which they filled in personally during the targeted survey.

In particular, it traces approaches to the terminology of the concept in Ukrainian linguistics. It was emphasized that the conclusion about the destructive nature of the lingual mix resulting in the Surzhyk was made at the beginning of the 21th century, when the linguistic phenomena arising as a result of the Russian-Ukrainian linguistic interaction became the subject of linguistic analysis.

The purpose of the article is to investigate the ways of linguistic understanding the notion of Surzhyk by contemporary Ukrainian adolescents, to ascertain whether the young speakers associate the emergence of a Surzhyk with the language policy of previous historical periods.

It is concluded that the idea of adolescents about Surzhyk as a mixture of Ukrainian and Russian languages, littered, unclean or as a separate language, arising from the merger of two languages into a new language.

Key words: surzhik, linguistic consciousness, linguistic situation, linguistic politics, language laws, sociolinguistics.